

इतिहासाच्या प्रकारांची चिकित्सा

योगेश्वर श्रीपाल किर्तीकर

सहा . प्राध्यापक ,

गुलाबराव पाटील कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,

एम . एड . मिरज .

प्रस्तावना

प्राचीन काळापासून इतिहासाचे अनेक विविध प्रकार आपल्याला आढळून येतात. या प्रकारामध्ये प्रामुख्याने आपल्याला त्या काळातील इतिहासा संबंधित विविध माहिती समजते इतिहास हा आपले जीवन जगण्यासाठी विशेषत्वाने आपले जीवनमान उंचावण्यासाठी आपल्याला प्रगतीपथावर नेण्यासाठी तसेच आपल्या जीवनशैलीमध्ये विविधता आणण्यासाठी उपयोगी ठरणारा हा विषय आहे. याचे प्रकार पाहत असताना आपणास प्राचीन त्याचबरोबर सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, सांस्कृतिक अशा विविध बाबींचा विचार करावयास लागतो. मानवी जीवन एकमेकांशी निगडित असतात. परंतु व्यक्तीच्या जीवनातील आजूबाजूच्या परिसरातील घटना या एकाच प्रकारचे निकष लावून पाहता येत नाहीत. इतिहासामध्ये एखादे विशिष्ट घटकांना सखोल अभ्यास करण्यासाठी लक्ष केंद्रित करण्यासाठी एखाद्या घटनेची संगतवार माहिती मिळवण्यासाठी इतिहासाचे प्रकार पाडले जातात. असे म्हटले जाते की, मानवी जीवनाचे जितके पैलू होते तितके इतिहासाचे प्रकार पडतात. त्यामुळे इतिहासाचे प्रकार पाहत असताना विविध इतिहासकारांनी वेगळे प्रकार पाडले आहेत त्याची माहिती पुढीलप्रमाणे

Logilos and senboos

- भौतिक वातावरण
- आर्थिक चालीरीती
- बौद्धिक सवयी
- भौतिक चालीरीती
- सामाजिक संस्था
- सार्वजनिक संस्था

वि. का. राजवाडे

- देशीक (सामाजिक घटक)
- कालीक (कालखंड)
- वंशिक (प्रदेश)

यानुसार यात सर्वसामान्यपणे इतिहासाच्या खालील विषयांचा थोडक्यात परिचय पुढीलप्रमाणे करून घेता येईल त्यामध्ये इतिहासाचे प्रकार

i. राजकीय इतिहास	v. घटनात्मक इतिहास	viii. राजनैतिक इतिहास
ii. सामाजिक इतिहास	vi. संसदीय पद्धतीचा इतिहास	ix. लष्करी इतिहास
iii. आर्थिक इतिहास	vii. कायद्याचा इतिहास	x. वसाहतींचा इतिहास
iv. सांस्कृतिक इतिहास		xi. वैचारिक इतिहास

xii. स्थानिक इतिहास	xvi. प्राचीन इतिहास	xx. गडकिल्ल्यांचा इतिहास
xiii. जगाचा इतिहास	xvii. मध्ययुगीन इतिहास	xxi. विविध घराण्यांचा इतिहास
xiv. प्रादेशिक इतिहास	xviii. अर्वाचीन इतिहास	
xv. अतिप्राचीन इतिहास	xix. शस्त्रांचा इतिहास	

यातील काही महत्त्वाच्या प्रकारांची माहिती पुढीलप्रमाणे

1) राजकीय इतिहास

इतिहासकार जॉन सीली म्हणतो

“इतिहास म्हणजे भूतकाळातील राजकारण व वर्तमान काळातील राजकारण म्हणजे भविष्यकालीन इतिहास होय”.

राजकीय त्यामध्ये मूळ कागदपत्रांचा अधिक समावेश असतो राजकीय इतिहासामध्ये खालील बाबींचा विचार केला जातो

- राजा
- राजाचा न्याय
- राज्याचे कायदे
- राजाचे उत्तराधिकारी
- राजाची यंत्रणा
- राजकीय कटकारस्थाने
- राजांच्यालढाया
- राजाचे करार
- राजकीय तह
- राज्याच्या योजना
- राज्याच्या आदेशाची अंमलबजावणी
- राज्यकारभारातील हेवेदाव
- राजनिर्णय

यावरून असे दिसते की राजकीय इतिहास म्हणजे राजे त्यांनी केलेल्या कामगिरीची पूर्ण माहिती घेण्याचे साधन होय असे राजकीय त्याची उदाहरणे म्हणजे

- मौर्य घराणे
- शुंग घराणे
- गुप्त घराणे
- वर्धन घराणे
- मोगल घराणे
- भोसले घराणे
- पेशवे घराणे

राजकीय इतिहासामुळे होणारे फायदे

- इतिहासाचा अभ्यास करण्याची पद्धत सुरू झाली
- संदर्भ साधने सहज मिळतात
- राष्ट्राभिमान निर्माण होतो
- जनतेमध्ये उत्साह निर्माण होतो
- तत्कालीन जीवनपद्धती समजते
- आपला राजा कसा होता याची माहिती मिळते
- राजांनी घेतलेल्या निर्णयाचा आजच्या परिस्थितीमध्ये उपयोजन करण्याची आवड निर्माण होते
- विविध घराण्यांना प्रति आदरनिर्माण होतो

2) सामाजिक इतिहास

जी.एम.ट्रॅव्हलीयन म्हणतात

“राजकीय अंगाला बगल देऊन लिहिलेला समाजाचा इतिहास म्हणजे सामाजिक इतिहास होय”

सामाजिक इतिहास लिहिण्यासाठी लिखित व अलिखित दोन्ही साधनांचा भरपूर व उपयोग करता येतो या इतिहासामध्ये

● कुटुंब	● समाजाच्या धार्मिक निष्ठा	● सामाजिक बदल
● कुटुंबाचे स्वरूप	● कुटुंबांच्या निर्वाहाची साधने	● एकत्र राहण्याचे फायदे
● समाजाची जीवनप्रणाली	● समाजातील उद्योग	● लग्नपद्धती
● समाजाच्या चालीरीती	● मनोरंजनाची साधने	● बालसंगोपन
● रूढी	● समाजाची विचारप्रणाली	● वृद्धांचीदेखरेख
● परंपरा	● विविध संस्था	● संस्कार
● समाजाची संस्कृती	● परस्परसंबंध मानवी व्यवहार	● मुलींचे महत्त्व

अशा अनेक गोष्टींचा विचार असामाजिक इतिहासामध्ये केला जातो प्रत्येक इतिहासात वहा व्यक्तीचा नसून समाजाचा असतो सामाजिक विकासाची उदाहरणे खालीलप्रमाणे सांगता येतील

वि का राजवाडे :- भारतीय विवाह संस्थेचा इतिहास

जी.एम.ट्रॅव्हलीयन :- English social history

टॉयनबी:- cultural history

सामाजिक इतिहासामुळे होणारे फायदे

● तत्कालीन परिस्थिती समजते	● मुली'संदर्भात असणारा दृष्टिकोन लक्षात येतो
● समाजाचे चिकित्सक दर्शन घडते	● एकत्र कुटुंबाचे फायदे लक्षात येतात
● समाजातील विभागांची माहिती कळते	● उदरनिर्वाहाची साधने समजतात
● समाजातील भिन्नतेची माहिती मिळते	● भविष्यकालीन योजना करण्यास मदत होते
● नातेसंबंधांची माहिती मिळते	

3) आर्थिक इतिहास

मानवी जीवनाच्या प्रत्येक अंगाची दर्शन करीत असताना त्यामध्ये अर्थकारण दिसून येते अगदी प्राचीन काळापासून मानव शेतीवर लागला वस्तूंची देवघेव करू लागला नंतर व्यापार यामुळे 19व्या शतकात हा प्रकार उदयास आला

“आर्थिक इतिहास म्हणजे मानवाच्या आर्थिक घडामोडींचा व्यवहारांचा तपशील होय”

कार्ल मार्क्सच्या मतानुसार

मानवी व्यवहारांचे मानवी वर्तनाचे मूळ अर्थकारणात लपलेले असते

आर्थिक इतिहासामध्ये

● आर्थिक व्यवहार	● औद्योगिक कंपन्या	● मजदूर
● भागधारक व्यवहार	● व्यापारी संस्था	● सेवा संस्था

- कायदे
- कृषी संस्था
- हवामान
- जमीन महसूल
- करपद्धती
- बँकिंग
- श्रीमंत-गरीब इत्यादी गोष्टींचा समावेश होतो

आर्थिक इतिहासाची उदाहरणे

- प्राचीन भारतातील भौतिकवाद
- मोगलकालीन कृषीव्यवस्था
- मराठ्यांची जमीन महसूलव्यवस्था
- इंग्रजांचा वसाहतवाद
- विविध क्रांत्या

आर्थिक इतिहासामुळे होणारे फायदे

- आर्थिक व्यवहारांची माहिती मिळते
- अर्थकारणामुळे झालेले बदल लक्षात येतात
- समाजरचनेवर झालेला परिणाम लक्षात येतात
- समाजात पडलेले एक गट लक्षात येतात
- भरभराट व मंदिची माहिती मिळते
- मानवी बुद्धीकौशल्याची माहिती मिळते
- चलन व्यवस्थेची माहिती मिळते
- वस्तुविनिमयाची माहिती मिळते
- बाजारपेठा वसाहतवाद यांची माहिती मिळते
- मानवाच्या चिकित्सक मनाचा विचार कळतो

4) सांस्कृतिक इतिहास

हा इतिहास सांस्कृतिक दिवानी बनी तिथे वाचवा प्रवृत्तीची माहिती देणारा आधारस्तंभ आहे यामध्ये श्रद्धा परंपरा रूढी चालीरीती वेशभूषा खानपान मनोरंजनाची साधने व इतर अनेक बाबी या व्यक्तीच्या मुळीक व सामूहिक कलात्मक जीवनाचा अविभाज्य भाग बनतात सांस्कृतिक इतिहास की आपल्याला मिळालेली एक दैवी देणगी आहे या इतिहासामुळे आपणास विविध कला कौशल्यांची माहिती मिळते

उदाहरणार्थ

- ग्रीकांच्या आक्रमणामुळे सुरू झालेल्या नवीन चालीरीती
- इस्लामी आक्रमणे व त्यामुळे झालेले बदल सांस्कृतिक इतिहासामुळे होणारे फायदे
- संस्कृतीचा अभिमान निर्माण होतो
- संस्कृती बद्दल आपुलकी निर्माण होते
- राष्ट्राच्या अस्मितेविषयी अभिमाननिर्माण होतो
- सामाजिक परिस्थिती समजते
- वेगवेगळ्या संस्कृतीची देवाण-घेवाण
- नवीन निर्माण झालेले बदल
- राष्ट्राचे संस्कृती संक्रमण व संवर्धन होते
- अंतरराष्ट्रीयभावना जागृत होते
- जाणवते शांतता या मूल्यांची रुजवणूक होते
- चिरंजीवी विकासास हातभार लागतो

5) घटनात्मक इतिहास

शासन संस्थेच्या विविध अंगांचा विचार यामध्ये केलेला असतो यामध्ये

- विविध विचारप्रवाह
- संस्थांचा उदय
- गुन्हेगारी
- कायदे

- विविध क्रांत्या
- जनतेचे हक्क
- संसदेची वाटचाल
- सामाजिक हित इत्यादी

घटनात्मक इतिहासाची उदाहरणे

इंग्लंडची घटनात्मक वाटचाल

भारतीय संसदेची वाटचाल

अमेरिकेची अध्यक्षीय वाटचाल

घटनात्मक इतिहासामुळे होणारे फायदे

- देशाच्या राज्यघटनेत चा इतिहास समोर येतो
- व्यक्तींसाठी केलेल्या विविध कायद्याची जाण होते
- व्यक्ती आणि घटना यांचा परस्परसंबंध लक्षात येतो
- घटनात्मक वाटचाल का घडते याची चिकित्सक परीक्षा होते
- व्यक्तीला स्वतःची त्याची कर्तव्ये व जबाबदाऱ्या यांची माहिती मिळते

6) स्थानिक इतिहास

स्थानिक म्हणजे व्यक्ती राहत असते तिच्या आजूबाजूचा प्रदेश मानव वसाहत फार प्राचीन काळापासूनवस्ती करून रहात आहे आज त्याचे विस्तृत रूपात विस्तारीकरण झाले आहे तरीही मी तिला आपल्या आजूबाजूच्या आपल्या परिसराबद्दल अभिमान वाटत असते आणि काही वेळा ती माहितीही नसते अशी स्थानिक इतिहासाची प्रसिद्ध उदाहरण खाली प्रमाणे पुणे, औंध सातारा, कोल्हापुर, सांगली, नेवासा, औरंगाबाद, अहमदनगर इ.

वास्तविक मुलांना शिकण्याची सुरुवात करित असतानाच आपण परिसराची ओळख करून घेत असतो स्थानिक इतिहासामध्ये आपल्या आजूबाजूची सर्व बाबींचा समावेश होत असतो

- प्रदेशाचे नाव
- नावाचा उगम
- महत्वपूर्ण ठिकाणे
- त्यांचे महत्व
- त्यांची ओळख

तसेच विविध प्रेक्षणीय स्थळे यांची ओळख करून घेता येते
उदाहरणार्थ

- सांगली
- सांगली हे नाव कसे मिळाले
- सांगलीला कोण कोण राजे होऊन गेले
- सांगलीचा सामाजिक परिसर कसा आहे
- मूळ व बाहेरून येऊन राहिलेले लोक
- व्यापारी पेठा
- विविध प्रकारच्या संस्कृत्या
- तसेच महामार्ग
- रेल्वे स्थानके
- संगम

- पाणीपुरवट्याच्यासोयी
- उत्पादने आयातनिर्यात
- प्रशासकीय यंत्रणा
- प्रशासकीय विभाग
- इत्यादींची माहिती आपणास माहिती होऊ शकतील

स्थानिक इतिहासामुळे होणारे फायदे

- परिसरातील विविध बाबींची माहिती होते
- परिसराविषयी आदरभाव निर्माण होतो
- योगदानाबद्दल आपुलकी वाटते
- प्रत्यक्षानुभव अनुभवता येतात
- इतिहासातील घटना समजतात

सारांश

इतिहासाचे चिकित्सात्मक प्रकार पाहत असतांना आपणास असे दिसून येते की इतिहास हा वेगळ्या स्वरूपात मांडणी केली जाते. इतिहासाचे स्वरूप जसे आपणास ठाऊक आहे असे काही वेळेला असत नाही आणि हे स्वरूप आपल्या समोर येत रहावे असे आपणास वाटत असते. या ठिकाणी निष्कर्ष काढत असताना मला एक गोष्ट आहे परंतु नेमकेपणा त्यात आढळत नाही आणि हा नेमकेपणा देण्याचा प्रयत्न या ठिकाणी केला गेलेला आहे. म्हणजेच इतिहासाचा प्रकार त्याचे स्वरूप आणि त्यामुळे होणारे फायदे या सर्व बाबींचा या जाणवली की प्रत्येक ठिकाणी इतिहासाचे वेगवेगळे प्रकार दिले आहेत त्या प्रकारानुसार त्यांची माहिती दिली ठिकाणी विचार केलेला आढळून येतो. इतिहासाचे चिकित्सक प्रकार पाहत असताना आपणास चार गोष्टींचा विचार करावा लागतो.

- स्थळ
- काळ
- प्रकार
- फायदे

निष्कर्ष

1. इतिहासाची माहिती सुलभतेने मिळते.
2. विचारप्रवर्तक इतिहास माहिती मिळते.
3. सखोल ज्ञान समजते.
4. प्रकारानुसार वेगवेगळ्या परिस्थितीची माहिती कळते.
5. नेमकेपणा समजतो.

संदर्भ –

1. शिंदे, टोपकर(2007), इतिहासाचे आशययुक्त अध्यापन, नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे.
2. पाटील बी., पाटील दि. (2005), इतिहासाचे आशययुक्त अध्यापन पद्धती भाग 1, अथर्व पब्लिकेशन, धुळे.
3. देशपांडे स्वाती(2007), इतिहास अध्यापन पद्धती, विद्या प्रकाशन, नागपूर.
4. मोरे लता (2005), इतिहास अध्यापन पद्धती पिंपळापुरे अँड कंपनी पब्लिशर्स नागपूर
5. रणसुरेविलास (2005) इतिहासाचे आशययुक्त अध्यापनपद्धती आणि इतिहासाच्या अध्यापन शास्त्रीय विश्लेषण, संघमित्रा प्रकाशन, मिरज.